

A clausula 'rebus sic stantibus' glosszátori eredetéről

1. Bevezetés

Reméljük, hogy nem a magyar jogi kultúra színvonalának általános süllyedését jelzi, hogy manapság sok egyetemről kikerült jogász úgy gondolja, hogy minden jogi szakkifejezés, ami latinul van írva, az ókori római jogból ered.² Manapság sokan elfeledkeznek arról, hogy az ókori római jog csupán távoli jogtörténeti kuriózum lenne, ha a középkori európai *ius commune* nem létezett volna. Ez a közös európai jogtudomány jelentős nyomot hagyott az egyes nemzeti polgári jogi kódexekben is, és számos, az ókori rómaiak számára ismeretlen jogintézmény kialakítása fűződik a középkori jogtudósokhoz, glosszátorokhoz, amelyek közül az egyik legfontosabb a klauzúra *rebus sic stantibus*. Ennek glosszátori eredetéről szól ez a tanulmány.³

2. Aurelius Augustinus idézete Gratianus Decretumában (1140 körül)

Az ókori rómaiak nem ismerték a *rebus sic stantibus* klauzulát. Maga a kifejezés nem szerepel a Corpus iuris civilisben. A clausula 'rebus sic stantibus'-t a dekretisták fejlesztették ki egy Aurelius Augustinustól származó és Gratianus által a Decretumba felvett idézetből⁴ kiindulva, amely tulajdonképpen az eskü kötelező erejéről szól. Aurelius Augustinus azt az ismert példát hozza fel, amikor valaki letétbe veszi egy idegen személy kardját, és esküt tesz arra, hogy azt a letevő kérésére vissza is fogja adni. A letevő azonban közben megőrül, és közveszélyes cselekedet lenne, ha a kardot (a letéti szerződést és esküjét betartva) a letéteményes neki visszaadná. Ha viszont nem adná vissza, szerződészegővé és esküszegővé válna. Aurelius Augustinus szerint ilyen esetben nem köti az eskü a letéteményest, és megtagadhatja a kard kiadását az örült beszámíthatóságának visszanyeréséig.

3. Bisignanói Simon summája (1177-1179)

A dekretisták az említett szakaszból kiindulva fejlesztették ki a *rebus sic stantibus* klauzuláját. A dekretisták közül elsőként az olaszországi Bisignanóból (ejtsd: Bizinnyánóból) származó Simon dekretista, feltehetően a bolognai egyetem tanára szentelt nagyobb figyelmet ennek az Aurelius Augustinustól származó szakasznak. Bisignanói Simon 1177 és 1179

¹ Habilitált egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem

² A jelen tanulmány a MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

³ Sajnos negatív példaként említhető Szabó Sarolta: *A bécsi vételi egyezmény, mint nemzetközi lingua franca* (Budapest, 2009) című PhD értekezésének 171. oldalán olvasható tévedés: „A jogi doktrínák sokféleségében a legtöbbjük visszavezethető a clausula rebus sic stantibus alapelve, amelyet a római praetor fejlesztett ki.” Az igazság azonban az, hogy a római praetor ilyen alapelvet sohasem fejlesztett ki. Sajátos, hogy ezt a doktori értekezést éppen a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen védte meg, ahol állítólag a kánonjog és annak története az egyetem profilja szempontjából kulcsfontossággal bír(na).

⁴ C. 22 qu. 2 c.14.: „Illud uero, quod non habet duplex cor, nec mendacium quidem dicendum est, uerbi gratia, tamquam, si cui gladius commendetur, et promittat se redditurum, cum ille, qui commendauit poposcerit; si forte gladium suum repetat furens, manifestum est, non esse reddendum, ne uel se occidat, uel alios, donec ei sanitas restituatur. Hic ideo non habet duplex cor, quia ille, cui commendatus est gladius, cum promittebat, se redditurum poscenti, non cogitabat furem posse repetere.”

között írhatta a Decretumot összefoglaló Summáját, amelyet nemrégén nyomtatásban is közzétettek. Bisignanói Simon fogalmazta meg elsőként a beleértett feltételek tanát, amelyet az angol jogi szóhasználatban implied conditions-nak neveznek, ami egyértelműen mutatja a *ius commune* angliai hatását.

Simon Bisinianensis Summája a decretum fentebb is idézett szakaszából arra következtethetünk, hogy minden esküben, ígéretben vagy szerződésben benne van egy hallgatólagos és törvényes feltétel (*conditio licita*):

„*Hinc collige quod in quolibet uoto, iuramento uel promisso seu contractu debet quelibet licita conditio subintelligi, C.xxvii. q.ii. § ii., C.xxii. q.ii. Beatus.*”⁵

(„Innen következik, hogy bármely fogadalomba, eskübe, ígéretbe vagy szerződésbe minden törvényes feltételt bele kell érteni.”)

4. *Johannes Teutonicus* (1215?)

Ennek a hallgatólagos feltételnek az elnevezése a Decretum glossa ordinariáját megalkotó *Johannes Teutonicus*tól származik.⁶ *Johannes Teutonicus* valószínűleg Szászországban született 1170 körül. Bolognában Azo tanítványa volt. 1212-ben Halberstadt városában a helyi káptalan kanonoka. 1216-1220 között ismét Bolognában van, majd visszatért Halberstadtba, ahol prépost. *Johannes Teutonicus* legjelentősebb műve kétségkívül a Gratianus Decretumához készült apparátus, amely Bartholomaeus Brixiensis átdolgozásában vált glossa ordinariává. Az apparátus a IV. lateráni zsinat után (1215) készült. Megírásához a szerző az ‘*Ordinaturus magister*’ kezdetű apparátust, a Glossa Palatinát, Laurentius Hispanus glosszáit és civiljogi forrásokat egyaránt felhasznált. *Johannes Teutonicus* nemcsak a Decretumot, hanem különböző dekretális-gyűjteményeket, így a Comp. III.-t is glosszálta.⁷ Ugyancsak *Johannes Teutonicus* szerkesztette a Comp. IV.-t, amelyhez azonban pápai jóváhagyást nem kapott. A Comp. IV.-t azonban a bolognai iskola mégis recipiálta, a hozzá írt egyetlen apparátussal együtt, amely szintén a dekretális-gyűjtemény összeállítójától származik.⁸ *Johannes Teutonicus* emellett a IV. lateráni zsinat rendelkezéseit is glosszálta,⁹ quaestiói¹⁰ és consiliuma¹¹ is ismeretes.

Johannes Teutonicus szerint minden szerződésbe bele kell érteni azt a törvényes feltételt, hogy ‘amennyiben a szerződés ugyanabban a helyzetben marad.’ Vagyis a szerződés csak akkor kötelez, ha a szerződéskötés körülmények, amelyekre tekintettel a felek a szerződést megkötötték, nem változtak lényegesen. Leginkább azok a körülmények jöhetnek számításba, amelyeknek megváltozása a két fél jogainak és kötelezettségeinek a szerződéskötéskor fennálló egyensúlyát megbontaná. Úgy tűnik tehát, hogy *Johannes Teutonicus*tól származik az említett klauzula, bár Pilliusnál is vannak hasonló felvetések.

⁵ Aimone, P. (ed.), *Summa in Decretum Simonis Bisinianensis*, Fribourg 2007, 363. (in C. 22 qu. 2 c.14., s.v. vsque non enim cogitabat furem posse repetere)

⁶ *Johannes Theutonicus*, Gl. *furens* ad C. 22 qu. 2 c. 14, c. *ne quis* (Lugduni 1584, coll. 1258): „ergo semper subintelligitur haec conditio: si res (sc. negotium) in eodem statu manserit.”

⁷ Pennington, K., *Johannis Teutonici Apparatus glossarum in Compilationem tertiam*, (MIC A-3) Vatican City 1981.

⁸ Kuttner, S., *Johannes Teutonicus, das vierte Laterankonzil, und die Compilatio quarta*, in *Miscellanea Mercati* 5 (Studi e Testi 125) Vatican 1946. 608-34.

⁹ García y García, A. (ed.), *Constitutiones concilii quarti Lateranensis una cum commentariis glossatorum*, (MIC A-2) Vatican 1981, 175-272.

¹⁰ Fransen, G., *A propos des Questions de Jean le Teutonique*, in *Bulletin of Medieval Canon Law* 13 (1983) 43-47.

¹¹ Pennington, K., *A Consilium of Johannes Teutonicus*, in *Traditio* 26 (1970) 436-37.

5. A klauzula 'rebus sic stantibus' Pillius quaestió-gyűjteményében

Pillius a Bolognához közelében született. Pillius Bolognában tanított, de Modena városa is meghívta tanítani. Az elvándorlást megakadályozni akaró Bologna azonban esküre kötelezte a professzorokat, hogy 2 évig Bolognában maradnak.¹² Az eskü letelte után Modena újabb ajánlatot tett, amelyet Pillius már nem utasított vissza. 1181-ben már bizonyosan Modenában volt, ahol 1201-ig tartózkodott. Pillius egyike a legeredetibb glosszatori elméknek, *Libellus disputatorius*a az egész jog anyagát sajátos rendben kívánta összefoglalni. A *Quaestiones sabbatinae*¹³, a *Quaestiones super Codice*¹⁴ szintén Pillius eredetiségét bizonyítják. A glosszákon¹⁵ túl summákat is írt, a Tres librihez,¹⁶ a birtokvédelemről (*De violento possessione*¹⁷), a tanúkról (*de testibus*¹⁸), és a kifogásról (*de reorum exceptionibus*¹⁹). A „*Cum essem Mutinae*”²⁰ summában az egész perjogot tárgyalni kívánta, de a mű töredékes maradt éppen úgy, mint distinkció-gyűjteménye.²¹ Pillius a hűbérjog területén is alkotott. A Libri Feudorumhoz elsőként írt glossza-apparátust²² és summát.²³ Hűbérjogi apparátusában elsőként használta a *dominium directum-dominium utile* megkülönböztetést.

Pillius egyik quaestiója szerint a bérbeadó és a bérlő abban állapodott meg, hogy a termőföld bérleti díját a bérlő természetben teljesíti, a föld terményeinek meghatározott mennyiségével, amelyet egy bizonyos mértékegységben határoztak meg.²⁴ A mértékegység űrtartalmát azonban a szerződés megkötése után a jogszabály (statútum) megváltoztatta. Kérdés, hogy a bérlőnek a régi mértékegység szerint kell teljesítenie vagy az új mértékegység szerint? Pillius válasza szerint a szerződés csak akkor kötelez, ha a szerződés ugyanabban az állapotban marad, mint amiben a szerződéskötéskor volt. A szerződéskötéskori körülmények megváltozása miatt a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás szerződésben rögzített aránya nem változhat meg, ezért a bérlőnek a régi mértékegység szerint kell teljesítenie.

6. A klauzula 'rebus sic stantibus' normatív szentesítése a kánonjogban

A jogintézmény első normatív szentesítését III. Ince pápa egyik dekretálisából nyerte. A X. 2.24.25 szerint, ha valaki eljegyezett egy nőt, de az eljegyzés időtartama alatt a jegyes mással nemi kapcsolatot létesített, akkor a férfit nem köti az eljegyzéskor tett eskü. Ha azonban az eljegyzéskor tudott arról, hogy a nő már nem volt szűz, akkor kötelezi őt az eskü.

¹² Santini, G., *Università e società nel XII secolo: Pillio e lo Studio di Modena*, Modena 1979

¹³ Teljes kiadás: *Pilei Medicinensis questiones auree* (Rome 1560), in *Corpus glossatorum iuris civilis*, IV 1, Augustae Taurinorum 1967.

¹⁴ *Studia et documenta historiae et iuris* 39 (1973) 262-280.

¹⁵ Savigny, F.C., *Die Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*, Heidelberg 1834. IV 556-558.

¹⁶ *Corpus glossatorum iuris civilis*, II, Augustae Taurinorum 1966, fol. 412-455. (Pillius Placentinus summáját folytatta, amelyet Azo summáinak függelékeként nyomtattak ki.)

¹⁷ *Ius Commune* 1 (1967) 84-103.

¹⁸ Kiadatlan.

¹⁹ Hoehne, H., *Pilii Medicinensis Summula de Reorum Exceptionibus 'Precibus et Instantia'*, in *Ius Commune* 9 (1980) 139-209.

²⁰ Nicolini, U., *Summa 'Cum essem Mutinae' (Qualiter debeat concipi libellus)*, in *Studi in onore di M. Barillari*, Bari 1936, 67-97.

²¹ Torelli, P. (ed.), *Distinctiones di Pillius nei codici Vaticani Chigiani E.VII. 211 e 218*, Modena 1928.

²² Rota, A., *L'apparato di Pillio alle Consuetudines feudorum e il ms. 1004 dell'Archivio di Stato di Roma*, in *Studi e Memorie per la Storia dell'Università di Bologna* 14 (1938) 1-170.

²³ Kiadása tévesen Hugolinus neve alatt: *Bibliotheca Iuridica Medii Aevi*, Bononiae 1892. II 181-194.

²⁴ *Pilei Modicensis Quaestiones aureae*, Romae 1560, 147.: „Lucius Titius fundum suum Maeuio locavit sub certa mensura frumenti. Contingit postea quod per consules vel potestatem mensura minorata est. (...) Queritur quid iuris sit? (...) Repellitur (...), quia tacita intelligitur conditio: si in eodem statu manserit.”

7. A klauzula 'rebus sic stantibus' Accursiusnál

A *rebus sic se habentibus* kifejezést a civiljogban elsőként Accursius használta a D.12.4.8 fragmentumhoz írt glosszájában.²⁵ Accursius szintén az eljegyzéssel kapcsolatban említi a klauzulát, ami azt bizonyítja, hogy ő is a dekretistáktól merített. Érdekes, hogy talán a dekretisztika hatása alatt Accursius csak a házasságjoggal kapcsolatban hivatkozik erre a jogintézményre, a szerződésekkel kapcsolatban Accursius nem utal erre a klauzulára. Accursius ezt a hallgatóságos klauzulát bontó feltételnek tekintette.

8. A klauzula 'rebus sic stantibus' a polgári kodifikációkban

A polgári törvénykönyvek szerkesztői elég mostohán tekintettek erre az intézményre. A francia Code civilben nem szerepel, a német BGB szerkesztői kifejezetten ellenezték felvételét a kódexbe. Az I. világháború utáni gazdasági világválság azonban kikényszerítette a visszatérést a *ius communé*hez. A német bírói gyakorlat ezt a jogintézményt a jogügylet alapjának megszűnésére hivatkozva (*Wegfall der Geschäftsgrundlage*) ismerte el. A BGB módosított szövege (313. §) *Störung der Geschäftsgrundlage* néven említi.

A magyar polgári jogba az I. világháború után került be a bírói gyakorlat révén, amely *gazdasági lehetetlenülés* néven hivatkozott rá. A Magánjogi Törvénykönyv javaslatában is így szerepel. A hatályos Ptk. az előszerződés kapcsán (6:73. §), a bírói szerződésmódosítás körében (6:192. §), a letéti szerződésnél (6:362. §, 6:364. §), a tartás mértékével kapcsolatban (4:210. §), a haszonkölcsön-szerződésnél (6:357. §), a kölcsönszerződésnél (6: 384. §, 6:388. §), az ajándékozásnál (6:236. §), stb. szabályozza.

A Ptk. 6:73. § szerint az előszerződés megkötését bármelyik fél megtagadhatja, ha bizonyítja, hogy az előszerződés megkötését követően előállott körülmény következtében az előszerződés változatlan feltételek melletti teljesítése lényeges jogi érdekét sértené; a körülmények megváltozását nem ő idézte elő, és nem is kellett róla tudnia; és a körülmények változása nem tartozik rendes üzleti kockázata körébe.

A Ptk. 6:192. § szerint bármelyik fél a szerződés bírósági módosítását kérheti, ha a felek közötti tartós jogviszonyban a szerződés megkötését követően előállott körülmény következtében a szerződés változatlan feltételek melletti teljesítése lényeges jogi érdekét sértené.

²⁵ Gl. *potest ad D. 12.4.8., de condicione causa data causa non secuta, l. quod Servius* (Lugduni 1627. vol. I., coll. 1282)